

Családi krízisek hatásai a gyermek viselkedésére,
figyelmére

Testvérféltékenység jelei családrajzokon

The effects of family crises on the child's behavior and
attention

Signs of sibling jealousy on family drawings

Témavezető:

Dr. Gulyásné Dr. Turcsányi Enikő

Főiskolai docens

Készítette:

Béresné Korda Violetta

Óvodapedagógia

Szeged, 2024

Tartalom

1 Bevezetés.....	3
2 Szakirodalmi áttekintés.....	4
2.1 Testvérféltékenység, mint jelenség	4
2.2 Adler születési sorrend elmélete.....	8
2.3 Sulloway és Damien születési sorrend elmélete.....	10
2.4 A gyermekrajz jellegzetességei	11
2.5 A rajzolás, mint információszerzési eszköz	13
2.6 A rajzolás, mint elaborációs mechanizmus	16
2.7 A gyermeki családrajzokrajzok elemzésének módszertana, szempontjai	18
2.8 A gyermeki családrajzok pszichológiai elemzésének elvei, módszertana, szempontjai.....	20
3 Empirikus kutatás	23
3.1 A vizsgálat körülményei.....	23
3.2 A minta bemutatása	24
3.3 Vizsgálati eredmények	26
3.4 A hipotézisek alakulása	34
4 Összegzés	35
5 A kutatás lehetséges folytatása	36
Felhasznált irodalom	37

1 Bevezetés

A pályamunkám megírásakor arra kerestem a választ, vajon egy kistestvér születése, mint esemény hogyan jelenik meg a gyermekrajzokban. A kutatásom során olyan gyermekrajzokat elemzek és hasonlítok össze, melyek a kistestvér születése kapcsán készültek, hogy megvizsgáljam a „nagy testvérek” aktuális érzelmi állapotát, melyet ez az esemény vált ki.

A téma alapötletét részben személyes élményeim adták, részben pedig az inspirált, hogy mindig is érdeklődtem a gyermekrajzok projekciós elemzésének kérdésköre, tehát az iránt, hogy a gyermek az adott rajzban személyiségét, aktuális gondolat-érzelemvilágát hogyan vetíti bele rajzaiba.

Számomra lényeges személyes vonatkozás, hogy van egy húgom, akit nagyon szeretek, de mindig a féltékenység jelenléte oda-vissza mérgezte a kapcsolatunkat, és ez szinte mai napig nem változott. Bár gyakran megjelenő naiv hiedelem az emberek részéről ilyen esetekben a szülők hibáztatása, esetünkben ez fel sem merülhet. A szüleink mindig igazságosan viselkedtek velünk. Amikor valamit kapott a húgom én is kaptam. Minőségi időt is ugyan úgy töltöttek velünk. Ennek ellenére mi ugyanúgy versenyeztünk és vitakoztunk mindenben. Fontosnak találok ezt a témát, ami szinte majdnem minden családban jelen van. Óvodapedagógusként szeretnék segíteni a gyerekeknek és a szülőknek a szerzett tapasztalataimmal és tanulmányaimmal, hogy számukra könnyebbé tegyem e jelenség és az életükben ennek nyomán bekövetkező változás megélését.

Igencsak sok családban a két vagy többgyermekes családi forma jellemző. Míg a kistestvér meg nem születik és egyedüli gyermek valaki, minden szülői-családi figyelem középpontjában ő áll. Az óvodában, mint közösségben ugyan osztozkodnia kell – ebből kifolyólag előnyös a kötelező óvodáztatás - de otthon a szülők figyelme egyetlen emberre, rá összpontosul. E központi szerepnek azonban valamelyest vége szakad, ha érkezik a kistestvér. Az idősebb gyerek ezt nehezen viselheti eleinte, ha nem beszélgetnek el otthon az új jövevény érkezésekor.

Ekkor egyfajta krízist él meg ekkor, látszólag rejtve. A rajzoltatás azonban mindig rendelkezésre áll a velük foglalkozó szociális szakemberek számára, mint egyfajta eszköz, mely azt a célt szolgálja, hogy minél többet megtudjanak a gyermek személyiségéről és környezetéről, illetve arról, mit él meg, hogyan értékeli a körülötte zajló eseményeket.

Kutatásom célja az idősebb testvérek érzelmi státuszának megismerése, melynek érdekében a rajzelemzés pszichológiai módszere révén tárom fel aktuális lelki állapotukat, közérzetüket, melyet az újonnan kapott „nagytestvér szerep” okoz számukra.

Véleményem szerint a nagyjából fele arányban lesz, azoknak az idősebb gyerekeknek a száma, akik kevésbé fogadják el kistestvérük megérkezését, ennek tükrében szeretném a szakdolgozatomban a következőket vizsgálni.

Hipotéziseim vizsgálatának megalapozásához átfogó szakirodalmi áttekintésbe kezdtem, melyek révén a téma kutatási háttérét megismerhettem és emellett segítséget jelentettek számomra kutatási kérdéseim pontosítása és hipotéziseim finomítása során.

A téma jeles kutatói sorából, hogy csak néhány nevet említsek, a teljesség igénye nélkül előljáró gyanánt: Mérei, Feuer, Tihanyiné munkáit veszem alapul, kiegészítve egyéb, a témában vizsgálódó kutatók publikációival, melyek saját kutatásom elméleti háttérét, vizsgálati szempontjainak alapját jelentik.

2. Szakirodalmi áttekintés

A szakirodalom tanulmányozása során a következő szempontok szerint jártam el: az áttekintésben szerepeljen elméleti háttér a családról, annak szerkezetváltozásáról, a családi szerepek megvalósításáról, a családdá válás, szülővé válás kihívásairól, valamint arról, mi történik a családban az újabb gyermek érkezésekor. Miért tekinthető mindez krízisnek? Ennek megalapozásaként kerül dolgozatomban bemutatásra a krízis fogalma, ismertetem továbbá kutatási előzmények révén, miért is lényeges a születési sorrend a gyermekek életében, mit jelent a nagytestvér, kisebb vagy épp középső testvér szerep, miért más, mint egyedüli gyermeknek lenni. Ezt követően térek rá a projektív elemzési technikák, ezen belül a rajzelemzés kérdésére, továbbá szót ejtek a gyermekrajzok fejlődésének természetes menetéről is, mivel ismeretesebb életkori jellemzők, melyeket az elemzés során nem hagyhatunk figyelmen kívül, majd pedig az elemzés szempontjaira, azok pszichodiagnosztikai mérőeszközként történő alkalmazási módjaira. Mindezen témakörök a kutatás számára egyfelől elméleti háttérrel biztosítanak, más részről a vizsgálat irányvonalát, az eredmények elemezhetőségét is segítik.

2.1 Testvérféltékenység, mint jelenség

Az első gyermek születésének időszaka a család későbbi harmóniáját, stabilitását alapjaiban meghatározza. Ekkor összetett, komplex folyamatok mennek végbe, elkezdődik a szülői szereptanulás, illetve – bár erre lehet, kevesen gondolnak, de – a szülővé válással valósul

meg a származási családtól való leválás utolsó szakasza. Eddig csupán párként definiálták önmagukat, ám ekkorra már kiegyensúlyozott trióvá válnak. Jellemzően a hármas csoportok a leglabilisabbak, bármilyen jellegű közösségről is legyen szó, gyakran szakad kétfelé, mely jelen esetben annyi tesz, hogy előfordulhat, hogy az apa szinte kívül reked az anya és a baba közötti szoros kapcsolatból, miközben az anya és újszülött próbál egymásra hangolódni. Ez féltékenységi reakciókhoz vezethet. A csecsemőellátásba bevont apa azonban nemcsak későbbi jó kapcsolatát alapozhatja meg gyermekével, hanem a családi harmónia kialakításában is kulcsszerepe van (Hajduska, 2015). Kiegyensúlyozottságot és nyugalmat adhat, ha megosztják a feladatokat, például az apa veszi át az esti fürdözést vagy gyakrabban teszi tisztába.

A gyermek érkezése tehát mindenképpen átalakítja a szülők életét, ennek azonban biológiai okai vannak, mégpedig egész egyszerűen az, hogy a kiscsecsemő teljes mértékben kiszolgáltatott a szüleinek, ezért a szülőség az első néhány hónapban egész napos elfoglaltságot jelent. A csecsemő tapasztalatait teljes egészében szülei határozzák meg (Vajda, 2005).

Olyan vizsgálat is ismert, mely szerint a szülők csecsemőkorú gyermekükkel legalább kétszer annyi időt töltenek, mint az óvodáskorúval (Bornstein, 1995).

Mindezek tükrében nyilvánvalóvá válik, mi válhatja ki a testvérféltékenységet és az is, hogy ha a meglévő pici mellé egy még kisebb, új családtag érkezik, az addig sok esetben már az első gyermek születése után is komoly kihívások árán kialakított törekeny napi rutint, szokásokat alapjaiban forgathatja fel, ahogyan a nehezen stabilizálódó családszerkezet is ismét átstrukturálódik általa és így a család felhőtlen öröme egyfajta krízisállapottal vegyül.

Az első gyermek érkezésekor a szülők még tapasztalatlanok, félnek, hogy valamit elrontanak, vagy nem vesznek észre. A megfelelési kényszer olyan erős lehet, hogy nem kizárólag a gyerek és az ő igényei élveznek prioritást, hanem, hogy a szülők az általuk vélt követelményeknek megfeleljenek, melynek célja elsődlegesen saját félelmeik csökkentése, ugyanakkor a gyermek valós szükségleteinek megértése mintha elsikkadni látszana. Olykor úgy tűnik, mintha a kezdeti szinte euforikus lelkesedés, az új és az ismeretlen iránti érdeklődés szinte szertefoszlana, még akkor is, ha a szülők korábban úgy érezték, felkészültek, kompetensek, a szülői mivolt nem tartogathat számukra új kihívást. Bár e jelenség természetes, mégis több tényező befolyásolhatja. Ilyen lehet a fogadó testvér családban elfoglalt helyzete és az életkora, vagy éppen a testvérsorban lévő gyermekek száma, a gyermekek közti nemek megoszlása, a testvérek közötti korkülönbség, a szülőkkel való kapcsolat. Utóbbi kapcsán érdemes megemlíteni, hogy gyakran erősebben kötődik az anyához az első szülött gyermek, és az apa szigorúbb nevelési elveket tarthat fenn vele. A testvérféltékenység tehát összetett jelenség. Nem feltétlenül egyik napról a másikra alakul ki, hanem fokozatosan. Nem mindig

van jelen, de időről időre előfordulhat. Jellemzően akkor figyelhető meg vagy erősödik fel, amikor a kisebbik gyermek mászni kezd, ugyanis könnyebben elérheti a testvére játékait, bemászik a szobájába és az ágyába, és több figyelmet igényel, ami az idősebb gyermek nem mindig tolerál, ami olyasformán is megnyilvánulhat, hogy közli a szüleivel, hogy nem kell neki testvér. Érdekes megemlíteni egyébként, hogy a szakirodalom jellemzően az idősebb testvér féltékenységeinek kérdését vizsgálja, a kisebbikét nem, holott ez is érdekes kutatási téma lehetne. Erőszakosabb lehet a kisebbik testvér is, mivel születése óta kevesebb figyelmet kap.

Főleg 1 éves kor után fordulhat elő, hogy a kicsi odamegy az idősebb testvérehez, és gyakran megüti. Mindenekelőtt javasolt a szülők kimaradása a vitákból. Ajánlatos, hogy csak olyan esetben szóljanak bele a konfliktusokba, amikor a gyermekek már egymás testi épségét veszélyeztetik. Amennyiben ilyesmiről szó sincs és a vita nem durvul el, úgy a testvérharc akár jó is lehet, a csatákat meg kell vívni. Persze ha átlépnek egy bizonyos határt, megbántják egymást vagy megüti egymást, beszélni kell mindkettőjükkel. Különösképpen a vita „kezdeményezőjével”.

A testvér születése bár örömteli esemény, mégis változással jár a családban mindenki számára, ami egy krízishelyzetet eredményez. Krízis egy korábbi, - természetesen viszonylagos – egyensúly felbomlását értjük (Hajduska, 2015). A krízishelyzet Caplan (1964) definíciója szerint a személy számára érzelmileg hangsúlyos lélektanilag kritikus szituációként jellemezhető, mely kiemelten fontos az érintett számára adott időszakban, semmiképpen nem elkerülhető, az egyén kénytelen szembenézni vele, minden figyelme és erőfeszítése a megoldásra irányul, ugyanakkor szokásos problémamegoldó eszközökkel történő kezelése az illető számára nem megvalósítható, így mivel nem lehet kibújni alóla, jelentős erőfeszítést generál. Ez a jelenség tapasztalható meg testvérféltékenység során is az idősebb testvér esetében. A pedagógusok sokat enyhíthetnek a kialakult érzések csökkentésében. A testvérféltékenység több tényezőből alakulhat ki. Az első szülött gyermek rövidebb-hosszabb ideig élvezi, hogy a szülei figyelme teljesen rá irányul. Amit kér szinte egyből megkapja, több időt töltenek vele, mindkettőjükkel egyszerre egy időben tud játszani és tudnak foglalkozni vele, a szülők élete kizárólag körülötte forog. Amikor a kistestvér a családba érkezik, akkor régi, korábban már „bejáratott” rendszer felborul, hiszen érkezik egy kisbaba szükségletei elsőbbséget élveznek a szülők számára. Kevesebb idő jut az idősebb testvérré, osztoznia kell a szülők figyelmén és energiáján. Nem tudja kisajátítani teljesen a szülőket, ezt nehezen éli meg, mert a gyerek egocentrikus gondolkodása (Piaget, 1978) ezt váltja ki benne. Az eddig megszokott rendszer változását ugyan észleli, de annak miéértjére választ adni képtelen, mely válaszadási képtelenség feszültségeket generál benne.

Gyakorlatom során találkoztam már ilyen esettel. Az idősebb testvér reakciója az volt, hogy vigyék vissza oda a kisbabát, ahonnan hozták. Ez is azt bizonyítja, hogy mekkora ellenséges érzést tudnak kelteni a gyerekekben. Továbbá nem csak az érkezéskor tud feszültséget indukálni. Ha például már nagyobbak a testvérek, akkor sok esetben előfordul, hogy a kisebbik utánozni, követni szeretné nagyobbik testvérét. Önállóbb szeretne lenni, mint az idősebbik testvér. Nem akarja felvenni a pelenkát, mert a nagyobbik testvér se használ. Egyedül akar enni, mert látja, hogy a nagyobb testvér is így csinálja. Ez is újabb konfliktusokat kelthet az idősebbikben, mert ennek az örömét is elveszi tőle, azaz az önállóság érzetét.

Már az 1970-es évek végéről ismert olyan kutatás, mely arra mutat: a kisebbik testvér csecsemőkorától kezdve próbálja utánozni az idősebb testvért, a másfél évesek pedig közös játékaik több mint egyharmadában mintázzák idősebb testvérüket, (Lamb, 1978) ugyanakkor olyan vizsgálatok is voltak, melyek megfigyelései azt mutatják, hogy a fiatalabb testvér hajlamos utánozni az idősebbet (Dunn & Kendrick, 1980). Ennek ellenkezője is megtörténik, ami arra utal, hogy van egyfajta kölcsönösség a testvérkapcsolatban. Sokan leírták már, milyen örömteli izgalmat jelent a testvérek számára, ha bizonyos tevékenységeket, egymást kölcsönösen kiegészítve és utánozva végezhetnek. A testvérkapcsolatok fő jellemzője azonban az utánzás – és így utánzásos tanulás – mellett a mély, szélsőséges érzelmekkel való telítettség. A gyermek személyiségfejlődését befolyásoló tényező a testvérek száma és a testvérek családban elfoglalt helyzete is. Ma a páros testvérhelyzet a leggyakoribb, bár jellemzően ez az a helyzet, ami leginkább a rivalizáláshoz vezet, (Vajda, 1994) melynek első jelei általában a kistestvér megszületésekor érezhetők. Általános jelenség, hogy a nagyobb gyermek nehezebben kezelhető, regresszív viselkedést produkál, ismeretlen eredetű félelmek keletkeznek.

A testvérek egymás közötti viszonya tehát függ (1) a nemektől: Judy Dunn és Kendrick megfigyelték, hogy az azonos nemű testvérek több pozitív interakciót folytatnak, mint az ellenkező nemű testvérek; (2) az anyai reakcióktól: az anya megbocsátóbb másodszülött gyermekeivel, amire a nagyobbik gyermek sértéssel, agresszióval válaszolhat; (3) A gyerekek közti korkülönbségtől: az azonos neműek és az azonos korú gyerekek között erősebb a rivalizálás. Az elsőszülöttek általában erőszakosabbak és követelőzőbbek, mint a többiek, ugyanakkor nem olyan társaságkedvelőek és felszabadultabbak a fiatalabb testvéreikhez képest. (Ranschburg, 2014).

Judy Dunn szerint a következő tényezők befolyásolják leginkább az idősebb testvér reakcióját a fiatalabb érkezésére vonatkozóan egészséges gyermekek esetében:

1. A gyermek temperamentuma. Nem lehet ezen változtatni, viszont fontos, ha tisztában vagyunk a gyermekünk számára kellemes-kellemetlen-elviselhetetlen határvonalakkal, és lehetőség szerint figyelembe vesszük azokat.
2. Az anyán kívül más referenciaszemélyekkel való kapcsolat. A kisbaba az anya idejének és energiájának nagy részét lefoglalja, nagyon hasznos, ha kapcsolatba lép egy idősebb testvérrel. Az apa vagy a nagyszülők elérhetősége, odafigyelése sokat jelent a gyerekeknek.
3. Az otthonon kívüli szerepek és élet (pl. óvoda). Praktikus, ha van egy olyan közösség, ahol nem kell versenyezni a testvérével, ahol „alanyi jogon” érheti el a sikerélményt és kivirágozhat.
4. Lehetőség az anya meglátogatására a kórházi szülés során. Akár néhány napra is kiszakadhat a család rendszeréből és a testvér életéből az anya. Ha a látogatást teljes mértékben korlátozzák, akkor a gyermek számára nehezebb feldolgozni ezt az új eseményt, mert hirtelen érkezik a változás a megszokott családjába nem pedig fokozatosan.
5. A kistestvér születése körüli időben más dolgok állandóak – főleg a napi rutin. Már csak egy új családtag érkezése is felforgatja a világot, de ha más jelentős változásokkal jár (pl. költözés), még nagyobb szorongást okoz. Törekedni kell arra, hogy a nagyobb gyerek napirendje ne ütközzön a kistestvérével. Fontos, hogy ne akkor kerüljön új ágyba vagy szobába a nagyobbik testvér és a szobatisztaságot se akkor időzítsük, továbbá ne akkor kerüljön új társaságba.

2.2 Adler születési sorrend elmélete

A születési sorrend fontosságának szerepére elsők közt Adler mutatott rá, hangsúlyozva, hogy gyakori, hogy az elsőszülött nehezen tudja feladni kivételes helyzetét, melynek eredményeképpen a kistestvér érkezését követően elbizonytalanodhatnak, drasztikusabb esetben személyiségzavarok is kialakulhatnak. A középső gyerekekben is lázadást és irigységet tapasztalhatunk, azonban elismerte, hogy simulékonyabb, mint a testvérei. Úgy véli továbbá, elkényeztetettség leginkább a legkisebb gyermekekre jellemző.

Nem szabad kihagyni a születési sorrend hatásainak individuálpaszichológiai modelljét sem. „Valahányszor felnőtteket vizsgáltam, fel tudtam lelteni rajtuk korai gyerekkorukból hozott, örökké megmaradó impressziókat. A családban betöltött pozíció kitörölhetetlenül rányomja pecsétjét az életvezetés stílusára” (Adler, idézte Howart 1980). Az idősebb kiváltságos helyzetét alátámasztja, hogy a történelem során egyes családi felépítésben a mai napig őt illeti a szülői vagyon és státusz, szemben testvéreinek helyzetével, akik abban a tudatban nőnek fel, hogy egy

napon el kell hagyniuk a szülői házat. Növekedésük kezdetétől úgy vannak nevelve, hogy ők nagyobbak, erősebbek, idősebbek, ezért okosabbnak kell lenniük a többiekénél. Ez azt eredményezi, hogy az idősebb „rend őrzője”-ként kell jelen lennie (Adler, 1998).

Ráadásul az elsőszülött sokáig az egyetlen gyerek státuszában van, csak később alakulhat ki detronizáció. Így az idősebb konzervatív habitusú, neki a hatalom teljesen magától értetődő, aminek súlya van, és érvényesíteni kell. Már nem mindig a második gyerek áll a középpontban. Idősebb testvérének kiváltságaival szemben folyamatosan feszült és az elsőbbségért küzd. Mindig magas célt tűz ki maga elé és egész életében ezért szenved. Ezt a hatalmat nem ismeri el. Igyekszik, hogy az impérium más kezébe kerüljön. Ő a lázadó, aki „örök” harcot vív a tudomány és a természet törvényeinek megváltoztatásáért (Adler 1998). Egészen más okokból figyelemre méltó a másodszülött helyzete is. A legkisebb gyermek helyzete ugyanolyan figyelemre méltó, mint az elsőszülötté, de egészen más okokból. Szülei privilegizáltan bánnak vele, és általában kedvezőbb légkörben nő fel, mint a többiek. Mindig ő a legkisebb, senki sem bíz benne, és akire semmit sem lehet rábízni ez a személyisége fejlődésében szempontjában mérőföldkőnek számít. Iszonyatosan dühíti, hogy igyekszik bemutatni képességeit, és megerősödik a hatalomra való törekvése (Adler, 1994). A versenyszellem vezérli és borzasztóan határozott. Javarészt teljesen más irányt választ, mint a család többi tagja (Adler, 1998). Az a gyermek, akinek nincsen testvére teljes mértékben függ a környezetétől. Mindig istápolják a szülők és ez által önállótlanul alakulhatnak, mindig iránymutatásra várva. Tűrőképességében megszokja, hogy nincsenek előtte akadályok, mert valaki mindig gondoskodik az elhárításáról. Ő áll a családi érdeklődés középpontjában, így magától értetődővé válhat, hogy mindig a figyelem középpontjában legyen (Adler, 1998). Meg kell jegyezni azt is, hogy a fentiekén túl Adler azt is felismerte, hogy az emberek születési sorrend szerinti osztályozása túlzott leegyszerűsítés. 1918-ban ezt írta: „A gyermek karakterét természetesen nem az egymást követő születések sorában kapott sorszáma határozza meg, hanem az a helyzet, melybe beleszületik és a mód, ahogyan ő ezt értelmezi” (idézte Harrigan, 1992).

Akad olyan kutatás is, mely arra mutatott, hogy a pszichológia kiemelt jelentőséget tulajdonít a családi környezet szerepének a vizsgált jelenségek hátterében (Plomin & Daniels, 1987; 2011). Olyan tanulmány is megjelent, mely kimutatta a kapcsolatot a magas családi kockázat (pl. szocioökonómiai helyzet) és a szuboptimális, esetleg abnormális fejlődés és a patológia kialakulása között. A testvérek esetében a család egységes befolyását feltételezték, mivel hasonlóságuk hátterében általában azonos nevelési elvek és szülői magatartás állhat. Az elemzések meglepő eredményt hoztak: a családtagok hasonlóságát elsősorban genetikai

tényezők magyarázták, míg a különbségek kialakulásában a környezeti hatások játszottak fontosabb szerepet (Plomin 2011). A nem megosztott környezet hatása sokkal fontosabbnak bizonyult, mint a megosztott környezeté, amely sok esetben szinte elhanyagolható volt. Plomin és Daniels (1987), a viselkedésgenetikai irodalom talán legbefolyásosabb mérőföldkőnek számító cikke, összefoglalta azt a tapasztalatot, hogy a környezeti hatások miatt az egy családban nevelkedett testvérek jelentősen különböznek és különböznek egymástól. A meg nem osztott környezeti hatások számos forrásból származhatnak (Plomin et al. 2001). 43 tanulmány összesített eredménye alapján konkrét környezeti változók magyarázták a meg nem osztott környezeti hatás mintegy negyedét. Az egyes gyerekeket szüleik némileg eltérően kezelhetik, de az egyének személyes tapasztalatai és ugyanarról az eseményről alkotott felfogása eltérő lehet, és különösen fontosak lehetnek a családon kívüli hatások (pl. kortársak). A kvantitatív genetikai modellekben a mérési hiba is benne van az osztatlan környezetben.

2.3 Sulloway és Damian születési sorrend elmélete

A születési sorrend szerepét vita övezi. Érdekes kiemelni Sulloway vonatkozó elméletét, melyben azzal érvel, hogy a modern nukleáris családban az elsőszülöttek sokkal több figyelmet kapnak szüleiktől, míg a később született gyerekeknek már ugyanazért keményebben meg kell dolgozniuk. Mindez természetesen meghatározza a felnőtt személyiségét is (Sulloway, 1996). Az elmélet nagy népszerűségnek örvend, annál is inkább, mert szinte mindenki saját tapasztalata alapján talál ismerősei között olyat, aki megfelel a képletnek, pl. hogy az elsőszülöttek komolyabbak, de aggódóbbak, mint az utánuk érkezők a sorban. Ez persze nem feltétlenül teszi igazzá az elméletet, amit meg is megtagadtak.

Ralph Hertwig, a berlini Max Planck Intézet pszichológusa később Sulloway-jel együttműködésben ezen elméletet alátámasztotta. (Hertwig & Sulloway, 2002), azonban mikor később, munkatársaival együtt a felnőttkori kockázatos viselkedést tanulmányozta, arra számítván, hogy a fiatalabb testvérek lesznek, akik később hajlamosabbak lesznek kockázatvállalásra eredményei elméletét megdöntötték, ekkor ugyanis azt találta, hogy nincs mérhető kapcsolat a résztvevő felnőttek testvérsorban elfoglalt helye és a kockázatvállalási hajlandóság között (Lejarraga, Frey, Schnitzlein & Hertwig, 2019).

Schmukle et al. (2015) nemzetközi vizsgálatuk során 20 000 embert kérdeztek meg. Kutatásukat az Egyesült Államokban, Németországban és az Egyesült Királyságban folytatták.

Damian és Roberts (2015) hasonló vizsgálata során összesen több mint 370 000 amerikai középiskolás diák adatait hasonlította össze.

Mindkét tanulmány azt találta, hogy a születési sorrendnek nincs hatása a személyiségjegyek dimenzióira: nyitottságra, extraverzióra (mennyire magabiztos a személy, mennyire szabadon fejezi ki impulzusait), céltudatosságra, együttműködésre és szorongásra/túl dühre/depresszióra. Intelligenciát tekintve nagyon kicsi különbséget találtak az elsőszülött javára, de tényleg nagyon minimális. Damian a születési sorrend elméletét egyfajta zombi-elméletnek nevezi, amely annak ellenére él tovább, hogy egyre több tanulmány cáfolja (Guarino, 2019).

2.4 A gyermekrajz jellegzetességei

A gyermekrajzok a vizuális megjelenítés, gyermeki kommunikáció fontos megnyilvánulási formái. A gyermek értelmi fejlődésének ütemét követő folyamat ez. A rajzfejlődés 1-1.5 éves kör körül veszi kezdetét, amikor is a gyermek elkezd firkálni, kusza vonalakat húzni. Ekkor még a tudomány jelenlegi álláspontja szerint nem önkifejezés motiválja, csupán az a tény, hogy a gyermek élvezi, nyomot hagy a felületen a ceruza. A mozgás örömeért rajzol. E korszak jellegzetessége az ún. lengőfírka, illetve másfél éves korra a körkörös fírka.

2-3 éves korában már szándékos, tudatos tevékenység számára a rajzolás és olykor jelentést is tulajdonítanak a firkáknak, ugyanakkor előfordulhat, hogy (a felnőttek szemével látszólag) ugyanaz az ábra különböző alkalmakkor mást jelent. A gyermekek ebben az időszakban általában a kört, íveket, preferálják más alakzatokkal szemben, továbbá szívesebben rajzolnak függőleges, mint vízszintes vonalakat.

3-4 éves korra már nagyon szívesen rajzolnak a gyermekek. Ekkor már kreativitásuk, alkotóerejük nyilvánul meg a rajzokban. A körfirkából lassan az emberi alak bontakozik ki. Ekkor sémák jellemzik a rajzokat, melyek különböző tárgyak, lénytípusok egész csoportjára vonatkoznak. Pl. „kutya”, „ház”, „ember”. Ugyanakkor a tárgyak jelentős részének emberjellege van. Pl. A házon két ablak és egy ajtó van, amitől arcszerűnek tűnhet (Feuer, 1992; Vajda, 2014).

A rajzfejlődés – főként az 1-3 éves kori jellemzői, az ún. „firkakorszak”, mely nem értelmezhető egységes egészként, hisz a firkák kidolgozottsága is fejlődik - a gyermek pszichomotoros és kognitív fejlődésével szorosan összefüggésbe hozható, emellett a gyermek első rajpróbálkozásának időpontja is jelentősen függ a környezetétől részben oly módon, hogy mikor adnak a kezébe ceruzát, részben pedig a tevékenységhez kötődő jutalmazó-büntető felnőtti viszonyulástól (Vályi, 2013).

Bár Vajda (2014) elkülöníti a koragyermekkorai rajzfejlődés szakaszait, Vályi (2013) pedig az 1-3 éves kori „firkakorszakot” említi, mint nem homogén, mégis a későbbi időszakoktól elkülönülő időszakot, utalva arra, hogy „hosszú utat tesz meg” a rajzoló a diffúz firkáktól az ún. „tömbfirkákig”. Feuer (2000) részletesen is vizsgálta ezt az utat és gyakorlatilag napról napra fejlődést észlelt egy 33-34 hónapos (tehát alig 3 éves) kislány rajztevékenységében.

A rajzok esztétikuma – és célja, mondanivalója, annak érzelmi töltete – tehát minden esetben készség és életszakaszfüggő is. A rajzok többsége meghatározott korcsoportba sorolható. Azon rajzokat, melyeket esztétikai vagy projekciós szempontból vizsgálni tudunk, nagyóvodások, kisiskolások, 5-7 éves gyermekek alkotásai. E korszak rajzait nevezik általában „igazi” gyermekrajznak, megkülönböztetve a későbbi merev, aprólékos naturalizmusra törekvő rajzoktól (illetve a korábbi, nem kizárólag projekciós célból készülő, „firkáktól”). Hangsúlyozza továbbá, hogy az érzelmi kifejezés, közlési szándék nyilvánvaló megtestesülése a gyermekrajz 5-7 éves korban és ez alapvető funkcióváltozást jelent (Gerő, 2003).

Vajda (2014) is elkülönített korszakként tekint az 5 éves korra és úgy jellemzi, mint azon életszakaszt, melyben a gyermek nem azt rajzolja, amit lát, hanem azt, amit az adott tárgyról tud. Ekkor jellemzőnek tekinthetők többek között az átlátszóság, részletezés. A sémák ekkorra eltűnnek a rajzból.

E korszakra jellemző a sűrítés, érzelmek tárgyi megjelenítése. A gyermek érzelem-és fantáziavilága szabja meg ezen időszak rajztevékenységének jellemzőit, ezért olykor az ember nagyobb lehet, mint a ház, illetve a fontos családtag mérete többszöröse lehet azénak, akit kevésbé tekint lényegesnek.

7-9 éves korra csökken a szubjektivitás és ekkorra már a gyermek igyekszik a valóságot ábrázolni, ugyanakkor csupán 10-12 éves korra szűnik meg teljesen a rajzok emocionális töltete (Vajda, 2014). Howard Gardner (idézi Kárpáti, 2019) szerint a gyermekek rajzfejlődése nem modellezhető egyenletesen vagy spirálisan, korábbi szakaszokhoz visszatérve, de mindig felfelé vezető ívvel, amely figyelmen kívül hagyja az ún. „rajzi törést”, az ábrázoló teljesítmény hanyatlását kiskamasz korban. Szerinte egy U-alakú görbével írható le a fejlődés, amelyben az U bal oldali, magasan kezdődő és lefelé lejtő szára jelképezi a kisgyermek kiváló rajzi teljesítményét mutatja, mely az óvodai és iskolai képzés hatására hanyatlik, míg el nem éri a kiskamaszkori, 10-12 évesekre jellemző „rajzi törést”, a spontán, önkifejező, örömteli ábrázolás szakaszának lezárását. Ezt követően már csak azok alkotnak, akiket kedvező körülményeik vagy tehetségük motivál. Gardner egyértelműen a pedagógiai módszereket okolja ezért és úgy gondolja, az U modell aljáról nehéz ismét a csúcsára kapaszkodni. Ugyanakkor többen úgy

vélük, az U-modell multikulturális közegben hasznavehetetlen és kizárólag az angolszász ízlésvilág produktuma (Kárpáti, 2019; Haanstra – Damen & van Hoorn, 2011).

Feuer (2000) szintén a 4-5 éves korra, mint önálló fejlődési szakaszra tekint kiemelve, hogy ez az az időszak, mely során a gyermekrajzok egyértelműen alkalmasak arra, hogy klinikai pszichológiai elemzéssel leolvassuk a gyermek aktuális lelkiállapota mellett többek közt temperamentumbeli jellemzőit vagy akár személyiségjegyeit is. Bár Vajda (2014) szerint csak a tehetségesek rajzolnak szabadidejükben 12 éves korukat követően is, Feuer (2000) a 12-15 éves kori átmeneti „firkálásos visszaesést” említi, mikor is a gyermek pszeudo-firkaszakaszba kerülhet, ugyanakkor az ábrázoló szándék ekkor sem tűnik el. Kialakulhatnak ekkor egyéni firkatípusok, melyek az individuális firkák alapjait képezhetik. Ekkor már a motívumok eltérnek a kisgyermekkoritól, lehet díszítésvágy, érzelmi feloldás, mikor a feszültség levezetése érdekében rajzol.

A leírtakat úgy összegezhetnénk, hogy az egységesnek korántsem tekinthető firkakorszak időszakát a legtöbb szerző a 2. életévre teszi, (Kárpáti, 2001; Mérei és V. Binét, 2017) mely a tulajdonképpeni szenzomotoros korszak a Piaget-i fejlődéslélektan szerint. Ezt alá is támasztja, hogy a gyermek eleinte a mozgás örömeért is rajzol, nem csupán, illetve nem is elsődlegesen érzelmi kifejezése céljából. E korszakot szokás ábrázolás előtti (prereprezentációs) szakasznak is nevezni, melyet az első emberfigura megjelenésének szakasza (2.5-3 éves kor) majd a fejlődő emberke (3-4 éves kor) és a teljes emberfigura kialakulásának és differenciálódásának szakasza követ (Kárpáti, 2001). Arra vonatkozóan, hogy ezt követő korszakokban milyen lehetőségek nyílnak pszichodiagnosztikai célú rajzelemzésre, megoszlanak a vélemények. A szakirodalmak jellemzően az óvodáskort tekintik ideálisnak e célból.

2.5 A rajzolás, mint információszerzési eszköz

A rajztevékenység az óvodáskorú (4-6 éves) gyermekek esetében tehát nem csupán az ábrázolás igényéből adódóan fontos, hanem annak okán is, hogy a papírra vetett fantáziatartalmakat mások is megértsék. A világot saját gondolataik és érzelmi állapotuk által vezérelve vetik papírra, olyan forma és színvilágot hozva létre, mely a felnőttben harmónia, művészi kompozíció érzetét keltheti. A rajz esetleges kifejezőfunkciójának csökkenése mögött, melyet 12 éves kor körüli időszakra tesz az irodalom, elképzelhető, hogy az iskola szerepét érhetjük tetten, hiszen az iskolai rajzoktatás olykor korlátok közé szoríthatja a gyermeket, továbbá elképzelhető, hogy az írás és fogalmazás tanulása is szerepet játszik abban, hogy immár elsődlegesen verbálisan fejezik ki magukat (Gerő, 2015). Ennek ellenére 10-12 éves korban a

szimbólumalkotás igencsak fontos szerepet játszik a rajzfejlődésben. Arról talán az iskola tehet, hogy a legtöbb gyermek ilyenkor már csak akkor rajzol, ha megkérik rá. A kamaszok rajzai jellemzően sem alkotójuk, sem a felnőtt közönség számára nem hordoznak esztétikai értéket, ugyanakkor a (szub)kultúra és az emberi környezet szerepe előtérbe kerül. Egyre kedveltebb műfajjá válik továbbá a képregény (Kárpáti, 2001).

A történelem során – ahogy a gyermek fejlődése során is – a kép korábban jelent meg, mint a szó, hisz a legelső írásmód a képírás volt. Az őskori barlangrajzokból is erre következtethetünk. Ősünk képekben elégítette ki közlési vágyát, ábrázolás iránti igényét, élményvilágát. Vadászat előtt rajzot, festményt készített arról, hogyan zajlik majd a vad elejtése, ezzel próbálta előrevetíteni a zsákmányszerzés sikerét. A rajz tulajdonképpen képi nyelven megírt beszédként is értelmezhető. Képekben, alakokban, valamint formákban egyszerűbb gondolkodni, mint elvont fogalmakban. Ebből fakad, hogy az ember először rajzokkal és képekkel közölt és csak később alakult ki az írás és gyakran megelőzi a beszédet is, mint gondolatközlési eszköz.

A gyermekeknél figyelhető meg ez a legjobban: a kisgyermekek képi nyelven közölnek számukra még meg nem fogalmazható dolgokat. Oka lehet ennek a megfelelő szókincs, a nyelvtani ismeretek, a helyes kommunikációs készség hiánya.

Előfordul olyan eset is, amikor ezen képességekkel rendelkezik a gyermek, ennek ellenére mégsem kerül a probléma felszínre, mert maga sem tudja, hogy mi zavarja őt. Nyugtalanság van benne, amit teljes mértékben fel tud tárni és közölni velünk rajzain keresztül.

Függetlenül attól, hogy a gyermek mennyire kommunikál, és mennyit mond nekünk, játékokkal, viselkedésükkel, megnyilvánulásaikkal bizonyos helyzetekben jelentős információt adnak, szó nélkül szólnak hozzánk.

A játékosztón a legfontosabb a gyermek életében. Innen származik a rajz is, amely a kéz játékos mozgásai által kiváltott véletlenszerű és céltalan vonalakból indul ki. Ez a tevékenység később hasznos lesz. A gyermeki lélek belső tartalomvilága a rajzolás során kivetül, és alkotásai megerősítik a külvilág felé. Ez egyfajta ösztönös kifejeződése a gyermek tudatvilágának. A kisgyermek „elmeséli” élményeit, gondolatait és mindent, amit látott és tud a világról. Így tárja eléink lelkének rejtett részeit, rejtett lelki világa ösztönösen, belső erőket követve bukkan elő. A gyermekrajzokban két fő jelentésszint fejeződik ki: az objektív jelentés és a szubjektív jelentés, amely magában foglalja a lelki tartalmat. „A képi nyelv közvetlen tartalma a kép, amely egyrészt adott szituációban megjelenít egy tárgyat, dolgot, formát; másrészt a formák rendezése révén külön kifejezőerőt nyer” (Vályi, 2013, 35. oldal). A képi nyelv közvetett tartalma pedig a gyermeki személyiség egésze. „A rajz az embert helyettesíti, a személy átviszi

rá saját tartalmait, érzéseit, fantáziáit”- fogalmaz Hárdi István (Hárdi, 1983). Hasonlóképpen vélekedik Daniel Widlöcher is: „Ha a rajzot, mint egészet tekintjük, mondhatjuk, hogy a személyiség összképét tükrözi” (Widlöcher, 1984, 99., 108. oldal).

A gyermeki önkifejezést jelentős mértékben segítik az ún. projektív rajzok. Ennek fogalma alatt a szakirodalom azon jelenséget érti, mikor a rajz bizonyos alapvető instrukciókra épülve szabadon, irányítás nélkül készül. A rajzoló saját elképzelése szerint alkot. Azt rajzol, amit tud, szeretne és ahogyan akar. A vizsgálatvezető nem szól bele a rajzba akkor sem, ha a vizsgálati alany erre kéri, pl. ha azt kéri, segítsen eldönteni, hogyan rajzoljon (pl. fejet vagy egész alakot, milyen típusú növényt, stb.) Ennek célja, hogy az instrukció minél kevésbé befolyásolja a rajztevékenységet.

A projektív kifejezés nem utal feltétlenül belemagyarázásra, spekulációra, mindössze annyi tesz, hogy maximális szabadságot kap a rajzoló a rajzoláshoz, ily módon biztosítva, hogy kifejezhesse önmagát, szabadon, hisz minden ember másképp projektálja ugyanazt, azaz saját lelki, érzelmi világát vetíti bele a helyzetbe, instrukciókba, rajzba. A pszichodiagnosztika e különbségeket keresi (Vass, 2013).

A projektív rajzok, illetve általánosságban a projektív tesztek más elvek szerint működnek, mint a hagyományos kérdőíves mérőeszközök. Legfőbb különbség, hogy alkalmazásukhoz a vizsgált személy ismerete elengedhetetlen, míg a sztenderdizált kérdőívek esetén a vizsgált személy ismerete nélkül is elegendő jelentést hordozhat, nincs szükség arra, hogy az adott személyről legyenek – az esetleges háttérváltozókon kívül, mint nem, kor egyéb – ismereteink. E mérőeszközök rendszerint azt mutatják meg, egy-egy dimenzió milyen mértékben jellemzi a személyt. Emiatt „szüksáv szélességű” mérőeszköznek is nevezzük ezeket az objektív pszichológiai mérőeszközöket. Ezzel szemben a projektív tesztek kevésbé lennének hatékonyak szélessávú eszközként, pl. egy depressziós beteg esetében nem jeleznék egyértelműen a depressziót. Ugyanakkor sok mindent megtudhatunk belőlük. Olyasmit is, amit a vizsgált személy nem biztos, hogy tudott magáról. A gyermekrajz elemzése során fontos, hogy beszélgessünk a gyermekkel arról, rajzolt-e ilyet máskor is, miről jutott ez eszébe, mire gondolt, miközben rajzolta.

Amennyiben azt mondja, máskor is rajzolja ezt, úgy visszatérő tartalomról beszélhetünk, melyet nem egyszeri élmény váltott ki. Ilyenkor a manifeszt tartalom mögött megbújó látens tartalmat is keressük.

A „miről jutott eszébe” kérdés segít megismerni a rajz előtörténetét.

A rajzok értelmezését ún. moderátorváltozók befolyásolják. Ilyenek lehetnek bizonyos körülmények, feltételek, vagy adottságok (Vass, 2013) mint pl. a művészi tehetség, mely

okozhatja, hogy bizonyos formai jellemzőket tudatosan, mintegy saját „védjegyként” emel műveibe, a vizuális tehetség (Gerő, 2002), az életkor, mely akár a tematikát is meghatározhatja, a neme, az instrukció, melynek legkisebb változásai is a teszteredményekre kihathatnak, továbbá intelligenciaszint, kulturális és etnikai különbségek. Utóbbiak nem csupán a témaválasztásra hathatnak ki, hanem a rajz részletezettségét, színpreferenciáját is.

Az amerikai gyermekek a családrajzban függetlennek mutatják magukat, kevesebb tanulást és játékot ábrázolnak, mint a kínai kortársaik. Egy társadalomban élő kisebbségi kultúra tagjainak rajzai is eltérhetnek a többségi rajzoktól. Az élethelyzet is moderátorváltozóként kerülhet említésre, (Vass, 2013) ám előfordulhat, hogy ezt szeretnénk kiemelteni, nem csupán „többlet” gyanánt vizsgálni.

2.6 A rajzolás, mint elaborációs mechanizmus

A gyermekrajzok nagy súlyú projektív értéke tehát abból származik, hogy kivetítődnek bennük a személyiség főbb jellemzői, a temperamentum meghatározó elemei, magatartás- és gondolkodásmódok, a gyermek pillanatnyi érzelmihangulati állapota. Köztudott, hogy a gyerekek számára rendkívül fontos tevékenységnek számító játéknak és rajzolásnak projektív jelentősége van a gyerekek életében 8-9 éves korig. Játzásuk örömmel tölti el a gyermeket, hasznos eszközök a problémák, konfliktusok, élmények, félelmek, vágyak kivetítésére, elhárítására, a feszültségek oldására - tudhatjuk meg Tihanyiné Vályi Zsuzsától. A rajz az élmények feldolgozásában és az érzelmek fejlesztésében is fontos szerepet játszik a gyermekben. A játék és a rajz is egy bizonyos szintű feldolgozási tapasztalat képviselői. Az élményfeldolgozás szintjének különbsége elsősorban a feszültség eltérő minőségében nyilvánul meg: a mozgásban - játékban - át nem tapasztalt feszültséget a gyermek hordozza, miközben átalakul, kifejeződik a rajzban" (Gerő, 2007, 39. oldal). Ha a gyermek nem cselekvéssel reagál a környezetszennyezésre, ez az élmény mind a 7 feszültséggel jelen marad, a rajz ennek a feszültségnek a kifejezőjeként jelenik meg, és az élmény feldolgozódik. Az alkotás eredményeként az élmény feszültsége feloldódhat, feldolgozható (ez az elaborációs folyamat), és így a feszültség is feloldható. Ha ez utóbbi előfordul, akkor a rajzolás egyfajta helyettesítő cselekvésként jelenik meg, amely a feszültség elkerüléséből adódik. A feszültségoldó rajzoló tevékenység nagyon fontos a gyermek számára, ráadásul hasznos is, mert sok esetben megoldódik a probléma, megoldódik a konfliktus. Tihanyiné Vályi Zsuzsanna hangsúlyozza, hogy a rajzban az érzelmek kifejezése mulandó. „Az élmény, a feszültség átkerül a vonalak, formák, színek, díszítések elemeire – ami sok esetben a rajzok esztétikai hatását eredményezi –

, és egyértelműen megfigyelhető a gyermek festés közbeni viselkedésében (pl. izgatott, feszült, agresszív, nyugodt). A fordítás során fellépő expresszív feszültség (Gerő kifejezése nyomán) összefonódik az élmény feszültségével, és olyan érzelmi összefüggésekhez vezethet, amelyeket a rajzon hangsúlyosan, esztétikusként élünk meg” (Vályi, 2013, 36. oldal). Gerő Zsuzsa megfigyelései alapján öt-hét éves korú gyermekek készítik a legesztétikusabb alkotásokat, mert ekkor intellektuális realizmus (képzeletszerű rajzolás), ideovizualitás (az érzékelt kép háttérbe szorul) és szinkretizmus (felszínes percepció) jellemzi a gyermekek rajzait. Az esztétikus rajz valójában nagy érzelemmel telített élmények, „érzelmi csomópontok” vizuális kifejezése. A gyermekrajzok különleges szépsége fokozott érzelmi feszültséget jelez. Vass Zoltán szerint az emocionális sűrítés során a gyermek az átélt élmény feszültségét fejezi ki azzal, hogy az élmény érzelmi elemeit sűríti a rajzba. A rajzon esztétikusnak tekintett vizuális elemek az érzelmi csomók vizuális megfelelői. Ezek a képi részletek a legfontosabbak a gyermek számára a rajzolás során, mert az eredeti élmény is valahol a képfolyam peremén jelen van a rajzolás során, növelve ezzel a kifejezés feszültségét. A gyermek számára az érzelmi kapcsolatok részben a formatív élmények tudatos emlékei, amelyek szenzomotoros mintákat is tartalmaznak. (Vass, 2013, 670.-671. oldal).

Vass Zoltán három fontos élményelaborációs mechanizmust különböztet meg Gerő Zsuzsa nyomán: a, primer elaboráció, b, feszültségredukció, c, élménysematizálás.

- Primer elaboráció: „A primer elaboráció az élmény feszültségcsökkenés nélküli újrateremtése, a kívánt tárgy (cselekvés) helyettesítése a képpel, esetleg annak társas sikerével.” – hangzik a megfogalmazás Gerő Zsuzsától (Gerő, 2007, 40. oldal). A gyermek tulajdonképpen a rajzában megjeleníti azt, amire vágyik, de megrajzolja félelmeit is. Azokban a rajzokban, amelyek primer elaborációs technikával készültek az emocionális feszültség megmaradt, az élményt tartalmazó motívumot a gyermek részletesebben alkotta meg a rajzban megjelenő más motívumokhoz képest, és a rajzot szemlélő egyén spontán figyelme is gyakran irányult ezekre a hangsúlyosabbnak tűnő motívumokra. (Vass, 2013, 671. oldal).
- Feszültségredukció: Vass Zoltán szerint a feszültségredukció során a rajzról eltűnik az eredeti esemény, élményáthangolódás következik be, melynek hatására az érzelmi feszültség lírai hangulattá szelídül. A feszültség átalakul egyfajta szín és forma alkotta harmóniává, eseményértéke pedig hangulatértékké formálódik át. Ez az emocionális konfliktus hangulati elemmé formálódása jelzi az elaborációt (Vass, 2013, 672. oldal).

- Élménysematizálás: Ezen folyamat során az egyedi emlékek és vonások háttérbe kerülnek és inkább a közös elemek kerülnek előtérbe. Tulajdonképpen ez egy „indulattalanítási folyamat”, melyben az indulati feszültség eltűnik, de az emlék intellektuálisan felidézhető marad. Eredményeképpen az egyedi élménynél egy kisebb, általánosabb feszültség keletkezik. Az eredeti feszültség a rajzolás közvetítésével átalakul motivációs energiává, de akár állandósulhat is az érdeklődés (Vass, 2013, 672.-673. oldal).

2.7 A gyermeki családrajzokrajzok elemzésének módszertana, szempontjai

A családrajzok elemzése során (ahogyan más projekciós elemzés, rajzelemzés esetében is) elengedhetetlen a kontextus, folyamat elemzése továbbá az ún. fenomenológiai leírás megvalósítása, illetve a naiv, intuitív elemzés, melyet az egészes, majd itemanalízis követ. A családrajz esetében a következő megfigyelési szempontok kell minden esetben figyelembe vennünk:

1. a rajz általános színvonala (ez alatt az életkorhoz viszonyított általános fejlettségi szintet értjük),
2. a rajzlap felületi kihasználtságának mértéke, különös tekintettel a figurák méretére,
3. térhasználat,
4. a figurák közötti (kartávolsághoz viszonyított) távolságok,
5. az ábrán szereplő első és utolsó alak (kivel kezd és kivel fejezi be rajzát a gyermek)
6. a családtagok rajzolási sorrendje
7. az egyes szereplők rajzát megelőző reakcióidő,
8. mely szereplők kerülnek a lapon egymás mellé,
9. kik kerülnek egymás alá vagy fölé,
10. esetleges lefelejtett személyek
11. az ábrán szereplő „térrelválasztó” elemek, akadályok, melyek a figurák közé kerülnek a rajzon

12. az egyes szereplők (nem valóságű) méretbeli viszonyai
13. érintkeznek-e egymással a szereplők, ha igen, jellemzően kik?
14. kik azok, akik egymás felé vagy egymásnak háttal láthatóak?
15. ki kire néz az adott rajzon?
16. az egyes figurák arckifejezése (esetleg vonásainak részletezettsége) vagy arctalansága (ha a többi szereplőnek van arca), (Vass, 2011) ugyanakkor az arc besatírozása félelmet, menekülést, alacsony önértékelést jelezhet. Akad olyan forrás is, mely szerint bármely testrész satírozása hasonlóra utal, továbbá az adott testrészrel kapcsolatos problémára, szégyenérzetre is rámutathat (Tihanyiné, 2013, 64. oldal).
17. az egyes figurák lelkiállapotának (vidám, szomorú, dühös), érzelmi minőségének ábrázolása (kedves, fenyegető),
18. azonosulás és azonosítás tetten érthetősége az ábrán (gondolhat itt a szerző pl. a fa-vagy elvarázsolt családrajzokra),
19. a színvonal és a vonalvezetés közötti különbségek az egyes alakokon (Vass, 2011, 115.-116. oldal),
20. „Elrontás”, pl. radírozás, egyes alakok vagy részek aláhúzása (Vass, 2006; 2011, 116. oldal); Feuer) leghagyása,
22. kivel van egy „légtérben” a gyermek,
23. ha a képen nap, lámpa vagy egyéb világítótest szerepel: ki felett helyezkedik el, kire világít, kire irányulnak a sugarai (Vass, 2011, 116. oldal).
24. a figurák ruházata
25. ki kire hasonlít a rajzon
26. önmaga elhelyezkedése
27. össze-vissza, rendszertelenül „dobált” szereplők
28. feltűnően csúnyára ábrázolt figurák

29. ön maga le hagyása (Feuer, 2005, 163. oldal)

2.8 A gyermeki családrajzok pszichológiai elemzésének elvei, módszertana, szempontjai

Maga a családrajz, mint projekciós elemzési módszer viszonylag rövid történeti háttérre vezethető vissza. Feltehetően Appel (1931) nevéhez köthetjük annak első alkalmazását, ám érdemes megemlíteni, akkortájt még nem a mai értelemben vett családrajz módszerét érthettük ez alatt, hisz ő még házat és állatot is rajzoltatott a család mellé. Akad olyan szakirodalom, mely szerint Porot volt az, 1965-ben aki a családrajzot, mint a familiáris kapcsolatrendszer feltárásának eszközét önálló módszerré tette, (Feuer, 1989, 370. oldal; Tihanyiné, 2013) míg olyan is, mely szerint Trude Traube 1937-ben már alkalmazta e módszert, igaz az Appeléhez hasonlatos formában. Ugyanakkor kiemelendő Corman munkája, aki azt kérte a rajzolóktól, rajzoljanak olyan családot, amelyet elképzelnek, hisz az instrukció e formája nagyobb teret engedett a gyermeki projekciónak, mint a saját család rajza, ugyanakkor a gyermek ebben az esetben is saját családját rajzolta le (Vass, 2011).

Cain és Gomilla (1953 idézi Tihanyiné 2013) a családrajzot igyekeztek nagyobb alaposággal és pontossággal kezelve kvalitatív vizsgálati módszerként alkalmazni, általa remélték ugyanis a „normalitás” kritériumait azonosítani. A rajzolt személyek számát, különös tekintettel kihagyott és később odarajzolt személyekre kiemelt figyelem övezte munkájában, emellett a család térbeli elhelyezése, az alakok kapcsolata, mozgásos elemek is lényeges szempontként jelentek meg. Úgy vélte továbbá, hogy a családrajzok nem árulnak el sokat a konfliktusok természetéről, viszont azonosítják azok jelenlétét (Tihanyiné, 2013, 74.-75. oldal).

A gyermeki családrajzok típusaik szerint lehetnek fatesztek, családrajztesztek, kinetikus, humoros vagy éppen elvarázsolt családrajzok (Feuer, 2005, 163. oldal).

Más felosztás szerint lehet saját család rajza, másik család rajza vagy megváltoztatott család rajza, de akad olyan felosztás is, mely a következőket foglalja magában, utalva arra, ezeket mindet célszerű átfogó vizsgálat érdekében elvégezni, a hagyományos családrajzzal kezdve, azon alapulva:

1. hagyományos családrajz
2. elvarázsolt család
3. anya gyermekkel
4. kinetikus családrajz

5. kinetikus állatcsalád
6. kinetikus iskolarajz vagy óvodarajz (feltehetően az intézményes nevelés szerepének feltárására illetve a családi körülményeknek az iskolai-illetve óvodai szocializációra gyakorolt hatásainak azonosítása érdekében)
7. madárfészek (Vass, 2011, 114. oldal).

A vizsgálatot végző bármely módszert válassza is elengedhetetlen, hogy tisztában legyen azzal, hogy e vizsgálatok a gyermekben – nem megfelelő alkalmazás esetén – akár szorongást is kelthetnek, bűntudatot, zavart, kedvezőtlen lelkiállapotot eredményezhetnek. A tesztvizsgálat beavatkozás az egyén pszichodinamikai rendszerébe.

Érdemes továbbá leszögezni, hogy pontos diagnózis felállítását kizárólag szakmailag kompetens, szakértő személy végezheti, tehát ebből kifolyólag jelen kutatás (Feuer, 2005) is inkább tekinthető a későbbiekben bemutatásra kerülő hipotézisek megerősítésének, mintsem kiemelkedő tudományos kutatásnak.

Vass a hagyományos családrajz kiértékelését az egészes elemzéssel kezdi, mely során a rajz globális összhatását vizsgálja, majd ennek rendeli alá a részletekre kiterjedő itemanalízist. A globálisan pozitív családrajz egyik jellemzője, hogy az azon szereplők mosolyognak, vagy kifejezéstelen, semleges a tekintetük, de semmiképp nem lefelé görbülő a szájuk és nem kiabálnak. Rendszerint a családtagok (számuktól függően) egy vagy két soros elhelyezése jellemzi, ahol az első két hely többnyire a szülőké, majd életkor szerint sorra következnek a többiek (Vass, 2011; Tihanyiné, 2013).

Általában kartávolságnyira helyezkednek el egymástól vagy megérintik egymást; a családtagok azonos színvonalúak és kidolgozottságúak. Általában járulékos elemek, (pl. tárgyak, időjárás elemei, fényforrás) is helyet kapnak a képen.

Ezzel szemben a globálisan negatív családrajz kusza, zavaros vagy diszharmonikus összbemutatót kelt, melyen gyakoriak a fenyegető felnőtt alakok, agresszióval összekapcsolható tárgyak, esetleg a saját karakter összezsugorítása vagy épp túlméretezése, állatszerű ábrázolása. Felbomlik az életkor és szerep alapján elvárható sorrend, gyakoriak az áthúzások, átfirkálások, radírozások láthatók (Vass, 2011; Tihanyiné, 2013). (Ugyanakkor ennek oka, háttere nem közömbös, lásd Feuer, 1989, ugyanis az „elrontás” mögött nem feltétlenül áll negatív viszonyulás az adott személyhez.)

Érdemes azzal is tisztában lennünk az elemzés során, hogy a „család” szó sok gyermek számára szubjektív fogalom, és azt jelöli vele, akivel a legjobban összetartozik (akár háziállatait

is idesorolhatja). A vizsgálatvezetőnek ezt kell elfogadnia és nem automatikus hiányossággként értelmeznie azt, ha esetleg az elvárásoktól eltér a gyermeki produktum. A rajvizsgálat során azonban minden esetben az egyik leglényegesebb vizsgálandó szempont önmaga elhelyezése: ki mellé ábrázolja magát, hiszen jellemzően ahhoz áll érzelmileg is közel, akihez közel rajzolja magát. Általánosságban is megállapítható, hogy az egyes családtagok közti érzelmi távolságot a rajzon a gyermek fizikai távolsággként ábrázolja. A kiegyensúlyozott gyermekek rajzaira jellemző, hogy általában közel vannak egymáshoz a családtagok, de nem olvadnak egybe és nem fedik át egymást (mivel az szimbiózis, függőség jele lenne): mindenkinek megvan a saját helye a lapon. Összességében tehát, akihez közel rajzolja magát a gyermek, ahhoz kötődik érzelmileg (Vass, 2011).

Feuer úgy véli, az elrontott családrajzok is „beszédeselek” lehetnek. E témáról egy tanulmányában részletesen is írt. A „véletlenül elrontott” családrajz esetén (amelyen egy családtag ábrázolása valamilyen okból nem járt teljes sikerrel) a gyermek ritkán kér új papírt vagy semmisíti meg a teljes „sikertelen” rajzot. Azt találta, gyakoribb, hogy úgy hagyják a családtagokat, ahogy vannak, legfeljebb szóban utalnak arra, hogy az érintett személy az adott képen „csúnya” lett.

Szintén ritkaságszámba megy az, ha az "elrontott" figurát a gyermek nem radírozza ki, hanem meghagyja az éppen csak elkezdett vagy félig kész alakot a papíron, és csupán áthúzza, vagy összefirkálással igyekszik eltüntetni, hogy aztán folytassa a rajzot az előbbi sikertelen figura újrarajzolásával vagy más családtaggal. Ennél is érdekesebb, hogy gyakran a „maximalista”, esztétikus rajzolásra törekvő gyerekek is otthagyják a „csúnyán sikerült” személyt, akinek a helyére mást már nem lehet rajzolni, így elrontásból kifolyólag újabb elhelyezési sorrendet kell kialakítani, s előfordul például, hogy aki korábban az első helyen lett volna, hátrébb, akár utolsó helyre kerül. Ezt az érdekes és ritka jelenséget megfigyelve derült ki számára, hogy előfordul, hogy az elrontott családtag a vizsgált személy számára érzelmileg kulcsfontosságú, ezért a rajzvizsgálat során e tény is döntő súlyú lehet.

Arra is rávilágít tehát: az elrontás ténye korántsem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott személy nem fontos a rajzoló számára. Az elrontás szerepéről úgy gondolja, az a következőktől függ:

- kit ront el,
- hányszor rontja el,
- újra rajzolja-e az elrontott figurát,
- az elrontás következtében milyen új helyre kerül a figura,

- milyen (illetve mely vonatkozásaiban érhető tetten) a különbség az elrontott és újra rajzolt figura között (Feuer, 1989, 372.-374. oldal).

Tihanyiné (2013) is hangsúlyozza, előfordulhat elrontás, ugyanakkor a gyermek aggódhat is emiatt és utalhat arra, „apának, anyának ne mutassuk meg, mert rossz lesz”, ez utalhat tehát arra, a gyermek „elronthat” egy alakot akár abból kifolyólag is, hogy fél és a stressz miatt hibázik.

3 Empirikus kutatás

Mindezek ismeretében, elsődlegesen a Vass (2011, 2013) nyomán leírtakra és Feuer (1989, 2005) szempontjaira támaszkodva kezdtem bele óvodások körében lefolytatott empirikus kutatásomba, mely a következő kérdések mentén vizsgálódik:

1. Milyen mértékben jellemző, hogy életkornak és érettségi szintnek megfelelően felkészítették a testvér érkezésére a gyereket/gyerekeket?
2. Mely – rajzvizsgálat alapján – tetten érhető jelekből következtethetünk arra, hogy kellően felkészítették a testvért a kisgyermek családba érkezésére?

Hipotézisek

1. Feltételezésem szerint a testvérféltékenység elsősorban a kistestvér rajzról történő elhagyásában, esetleg elnagyolt ábrázolásában nyilvánul meg.
2. Feltételezésem, hogy a rajzokon megnyilvánul az anya iránt érzett harag a köztük lévő távolság megnövelésével.
3. Feltételezésem, hogy nagy korkülönbség (6-nál több év) esetén meg jelenik a rajzokon a testvérféltékenység.

3.1 A vizsgálat körülményei

Jelen hipotézisek vizsgálata céljából 2023. júliusa és augusztusa közötti intervallumban kerestem fel a vizsgálati mintát jelentő gyermekeket. Szüleiket kértem, hogy a kvalitatív vizsgálat elvégzését segítő, a szülői beleegyező nyilatkozatok aláírását követően lehetőségem nyíljon legalább gyermekükkel lefolytatni a rajzvizsgálatot. A mintába kerülés szempontja az volt, hogy legyen kistestvére. A mintavétel módja tehát ily módon rétegzett volt és egyúttal meg is határozta annak összetételét. Kvalitatív elemzésre abból kifolyólag esett a

választásom, mivel e korosztállyal adatfelvétel csupán e módon lehetséges és mert e korban a rajz valóban a projekció talán leginkább kifejező és megbízható eszköze. A mérés megvalósult. Az adatfelvételtől video is készült.

3.2 A minta bemutatása

Első vizsgálati alanyom neve Dóri, aki 8 éves, általános iskolás.

Van egy 12 éves nővére, Rebeka, akit a vizsgálat során Rebi néven említ. A családját tekintve több generációs, mivel a szülei mellett mamája is velük él. Fodrász az anyukája, ahol a mama is besegít. Az apuka építőiparban dolgozik. Van egy kis fehér kuttyájuk, Pamacs. Balatonon van egy nyaralójuk, ez azért fontos, mert amikor a rajzokat vettem fel, akkor ott volt egy élménye ami által rajzolta le a kinetikus rajzot. Dóri imád rajzolni, szakkörre is jár az iskolában, a kreatív munkákat nagyon szereti és nagyon ügyes benne. Ez számára lényeges motiválóerő volt a rajz elkészítése során.

Dórral a vizsgálat a következőképpen alakult:

Az első rajz után tartottunk egy szünetet, mert hosszú ideig rajzolt, így elfáradt kicsit Dóri. Igazán részletesen rajzolt, ezért szüksége volt kiemelkedően sok időre. Lényeges információ továbbá, hogy a 2. rajztól kezdve sajnos „lebuktam” hogy videót készítek róla. (Ezt amennyiben felnőttel történt volna a vizsgálat, természetesen engedélykérés előzte volna meg, így „csupán” az édesanyjától kellett engedélyt kérnem.)

A videóban néha észrevehető, hogy huncutkodik, de úgy észleltem, nem volt befolyással az utótesztek során ez a válaszádsaira.

A második rajznál, állatrajznál, azért rajzolt barna nyuszt, mert az ágyamon meglátta a kicsi plüss nyuszt, amit a férjemtől kaptam.

A második gyermeket Attilának hívják. Nagycsoportos kislány, kb. 6 éves. Szegeden lakik. Szülei orvosok. Apukája gyermekpszichiáter, anyukája most doktorált. Házi orvos lesz, előtte gastroenterológia osztályon dolgozott. Van egy kishúga Adél, aki több mint 1,5 éves, még nem nagyon beszél. Attilát is jól ismerem, korábbi munkahelyemen, óvodásként ismertem meg őt. Több alkalommal vigyáztam rá. Anyukája következetes és a tv-t is korlátozza, figyelnek a gyerekekre. A tv-s azért fontos, mert az utótesztnél beszélt erről, hogy azért kedves az anyukája, mert engedi tv-ni. Amikor vigyáztam rájuk és csak 3-an voltunk, akkor Attilának többször nem

tetszett, hogy ott van Adél, mert nyilván a korából adódóan, nem úgy játszik, ahogy Attila akarta. Azaz rombolt, vagy kicsi játékokat pl: legót nem vehetünk elő Adél miatt. Mikor náluk voltam, igyekeztem olyan játékokat kitalálni, amivel mind ketten jól érezhetik magukat, hogy ne legyen sértődés. A 3. rajz azért nem készült el, mert nem szerette volna, úgy gondolta, hogy nehéz és nem lenne képes rá. Attila alapvetően sem szeretett annyira rajzolni. Egy kisfiú, aki a szuperhősöket, autókat és versenyhelyzeteket szereti. Nagyon meg tud sértődni és hisztizni tud, ha nem ő nyer. Ezt többször is tapasztaltam. Óvodában és otthoni közegben is. Szerintem nem tetszett neki, ez a rajzolás dolog annyira, ezért is csapta így össze, végzett vele hamar. Amikor az egyik utótesztnél beszélt az apukájáról és Adélról, Attila szavaival élve: „Apa mindig ordibál Adéllal” ismerem őket, szerintem csak túlzott Attila, mert Adél kicsi és az apukája nem olyan következetes, mint az anyuka és ezért próbálkozik a kis Adél, aki még feszegeti saját határait és édesapja tűréshatárait is. Feltehetően az apukája emiatt lehet mérges. Mielőtt elkezdtünk rajzolni motiválni próbáltam, hogy a rajzok végén kap tőlem, majd valamilyen ajándékot, jutalmat. (gumicukrot vittem neki is, mindegyik gyereket megjutalmaztam a végén).

A harmadik gyermeket Kincsőnek hívják 8 éves és 11 hónapos. Kaszaperen laknak egy kis faluban. Édesapja testneveléstanár és edző volt egy általános iskolában, azonban otthagya az iskolát a pedagógusi pálya alacsony presztízse és megbecsültséghiánya miatt. Jelenleg 70-100 családdal együtt. Anyukája az egészségügyben dolgozik (gyesen van). Kincső a legnagyobb. Két kisebb testvére van: Balián 6 éves és Holda több mint 1,5 éves. Kincső is imád rajzolni, míg Balu nem, ezért Kincsővel rajzoltattam, aki a legidősebb testvér.

Szoros kapcsolatban állok Kincsővel, őt is ismerem, több mint 2 éve vagyok a család része. Baluval sokat szoktak veszekedni, de ez az utóteszteknél is sokszor hallható. Holdával szépen játszik, de anyukája mondta, hogy mostanában többször „verekednek”. A 3. rajznál kijelentette, hogy túl aprólékos, ezért a 4. rajzot már nem úgy készítette. Alapvetően az iskolában is nehezebben veszi az akadályokat, nem olyan laza, mint Balu. Ez a rajzok hosszán és látszik. Érdekes, hogy az utolsó két rajznál lehagyta Holdát, úgy fogalmazott, hogy alszik a szobában. Emeletes házban laknak. Az emeleten van Balu és Kincső szobája. Van egy 3. szoba, ami később Holdáé lesz, most lent a szülei szobájában alszik. Kincső kézilabdázik és szereti a sportot is.

3.3 Vizsgálati eredmények

Minden esetben a hagyományos családrajzzal kezdtünk, melyeket követően kérdéseket fogalmaztam meg. Ki a legkedvesebb? Ki a legkevésbé kedves? Ki a legboldogabb? Ki a legboldogtalanabb? Kértem, mutassa be kit miért rajzoltak úgy, illetve oda, ahová rajzolták és hogy éppen milyen tevékenységet folytatnak.

Ezt az elvárásolt családrajz, vagyis az állatrajz követte. Azt az instrukciót adtam, képzelje el, hogy jött egy varázsló, aki átváltoztatta a családot. Kit mivé változtatott?

Ezt a kinetikus családrajz majd kinetikus állatrajz követte.

1. Családrajz: 30 mp a reakció idő, 1:19 perc a rajz készítése

Dóri igen hosszasan rajzolt. 17 perc után szünetet tartott, kiment mosdóba. A rajzfolyamatot önmagával kezdte, majd a kutyát rajzolta le. A rajzolás során jobbról balra haladt. Testvérének szoknyát rajzolt, tudván, hogy azt nem szereti. A rajztevékenység során a ruházatra, annak mintájára kiemelten odafigyelt, különösképpen édesanyjáéra, emellett kiemelten fontosnak ítélte édesanyja lábát, hogy vékony legyen, mert „megsértődik”. Ebből feltételezhető, hogy tart édesanyjától és az édesanya igen nagy jelentőséget tulajdonít saját külső megjelenésének, amit a gyermek is észlel. Az édesanya nagyrabecsülésére utal, hogy a ruhájára szíveket rajzolt, hosszas vacillálás után (a szív és a hullám között hezitált) mivel a szív értékesebb. Szintén az anya szeretetére, az anyai megbecsülés iránti vágyra utal, hogy azért rajzolt az üresen maradt térre pálmát, mert az édesanya ezt szereti, neki ez fontos. A saját fejére majmot rajzolt.

A család tengerparton van, ahol fürödni szeretnének vagy homokozni. Egyszerű, strandolós programokra vágnak. Önmaga mellett van a testvére. Legkedvesebb az anya, aki

mindent megtesz, mindig játszik vele, jakuzziba mennek. Legkevésbé kedvesnek a kiskutyát tekinti, aki harap és volt, hogy az arcába kapott. Legboldogabb az anya, aki örül a kocsinak, amit születésnapjára kapott. Legboldogtalanabbnak a kiskutyát gondolja, illetve Rebit, a testvért, aki nem örül semminek, annak sem, ha játszani akar vele.

2. Az elvarázsolt családrajz: 45 mp a reakció idő, 19 perc a rajz készítése

Az elvarázsolt családrajzra került egy ismerős is varázslóként, akit „vicces” figurának szánva rárajzolt. Önmagát 4 évesnek rajzolta. A cicát, aki a testvére sokkal nagyobbak hitte, 9 évesnek. A nagymama, kutya 27, a delfin, az anya 11, az oroszlán, az apa 10. A rajz nyáron készült. Önmagát gondolja legboldogabbnak, mert az lett, ami szeretett volna. Legkevésbé a testvérét tekinti boldognak, aki szerinte nem szereti azt, hogy ő nyuszi, mert nem szereti a nyuszikat. A mama a legkedvesebb, mert ő mindenkit szeret. Boldog, hogy mindenki az lehet, ami akar. Az édesapát tekinti legkevésbé kedvesnek. Az édesapa a legboldogtalanabb, mert nem szereti, ha bámulják. Éppen buliznak, mert örülnek. Különösebb okuk nincs, csak éppen boldogok, diszkóban vannak. Buliznak és iszogatnak, tortát esznek.

3. Kinetikus rajz: 20 mp a reakció idő, 19 perc a rajz készítése

A kinetikus családrajzon anya sepreget, mama tv-zik. Rebi, a nővére lebukik, apa nézi, mit csinál Pamacs, a kiskutya. Előtte aludtak. Ezután mama aludni fog, apa beviszi, anya jön Rebivel és fürdenek, majd játszanak. Anya a sepregetéskor el fog aludni. Érzések terén a következőket gondolja: édesanya szeretet érez, a mama arra vágyik, hogy vele alhasson, Rebi érzése az, hogy fáj a térde, hisz elesett. A mamával szeret együtt lenni, szeret vele aludni. Sokan hangosan nézik a tv-t, ami őt zavarja és a mamát is. Gyakran kerül szóba, hogy a nagycsalád együtt alszik, felfújható ágyon. Ezt rendszerint a nagymamához köti. Ő egyfajta matriacha lehet, aki tartaná össze a családot.

Az anya arra vágyik, hogy gyermekei segítsenek neki. Elmondta, hamar megtanult anya főzni. A testvérét (aki jelen esetben idősebb nála) tekinti legkevésbé kedvesnek, ellenségesnek, veszekedősnek.

Érdekességgként említendő, minden képen aludni szeretne a mama, apa az, aki mindig épít. Életkorukat tekintve minden esetben idősebbek az ábrán a tényleges koruknál, legkevésbé kedves minden esetben a testvér, aki agresszív, ellenkezik és árulkodik és minden órá fog. Arra vonatkozóan, ő tesz-e ilyet, csak az árulkodást ismerte be. A veszekedést úgy gondolja, a testvére miatt van. A testvérféltékenység ellenére önmagát érzi legboldogabbnak.

4. Kinetikus állatrajz: 45 mp a reakció idő, 19 perc a rajz készítése

A kinetikus állatcsaládrajzot a gyermek önmagával kezdte (ő volt a nyuszi, aki a háztetőn ugrál fel-le). Ezt követte a nővéréről készült kép, aki lusta, majd az édesanya. Az édesanya a rajzon alszik. Ő a tigris. A színezést önmagával, a nyuszival kezdte, a fejét hagyta utoljára. Az önmagával történő kezdés utalhat arra, hogy saját helyét igyekszik elsődlegesen meghatározni, megtalálni a családban.

1. Családrajz: 11 mp a reakció idő, 8 perc a rajz készítése

A következő rajzoló, Attila elmondta a családrajz kapcsán, hogy mindenki otthon van. Ekkor megkérdeztem, mit csinálnak. Elmondta, kistestvére fél a kiskutyától, míg ő nem. A kutyus még igen kicsi „nulla éves”, a kishúga, Adélka még nincs két éves.

Arra vonatkozóan, ki a legkedvesebb, egyértelműen az édesanyát jelölte meg, ugyanakkor legkevésbé kedvesként is. Előbbit azzal indokolta, sokat nézhet vele tv-t, utóbbit ugyanezzel. Érdeemben arra, ki a legboldogabb és legboldogtalanabb, nem tudott válaszolni.

2. Az elvarázsolt családrajz: 45 mp a reakció idő, 7,5 perc a rajz készítése

Attila az édesanyát zsiráfnek rajzolta, önmagát sasnak, akinek alaposan megrajzolta a szárnyát, testét. Önmaga alapos ábrázolására kiemelt figyelmet fordított. Ezt követően rajzolt tavat, melyben hullámok vannak. Felhőket rajzolt az égre, amiből épp esni fog az eső.

Az állatcsaládrajz esetében az apa medve, a kistestvér egy teknős, az anya egy zsiráf, ő egy sas, majd hozzátette, rétisas. A dzsungelben vannak, ahol esik az eső és süt a nap. Később vette észre, hogy a színezés kimaradt. Elmondta, anya a legkedvesebb, de hogy miért, azt nem tudta elmondani, ugyanakkor arra vonatkozóan, hogy ki a legkevésbé kedves, az apát jelölte meg, aki a kistestvérral mindig üvölt. Elmondta, a kisgyermek üvölt, de az apa rákiabál mindig. Gyakran mérges, mert Adélka mindig sír.

A kistestvér a legboldogabb, mert őt „varázsolta el a legkisebbre”, tehát a legkisebb mibenlét teszi legboldogabbá. Mindenki boldog. Nincs, aki ne lenne boldog. Nyár van, de esik az eső. Az édesapa medve. A medve mivolt és üvöltés közt lehet összefüggés a testvér kicsit mivolta és teknősként történő ábrázolás közt is kapcsolat van, ahogyan a kecses zsiráf anya és önmaga mint sas is metaforikus jellegű lehet, bár ezek okát nehezen verbalizálta.

3. Kinetikus rajz:

Arra kértem, rajzolja le, mit szoktak csinálni a családtagok, (pl. házimunkát) ám erre Attila nem volt hajlandó. E kérést megtagadta. Semmi nem szokott lenni, nem tudja lerajzolni, ahogy játszik, mondta. Ebből kifolyólag nem erőltettem, e feladatrészt kimaradt esetében.

4. Kinetikus állatrajz: 20 mp a reakció idő, 4 perc a rajz készítése

Ezt a kinetikus állatrajz követte. Milyen állatok, mit szoktak csinálni?- Kérdeztem rá.

Most a kistestvér lett sas, az anya lett medve, apa lett zsiráf és ő a teknős Patak, napocska ismét helyt kap a rajzon. Helyszín ismét a dzsungel, arra, mit csinálnak, nem tudott mit mondani, azt sem, mit csináltak előtte vagy utána. Arra vonatkozóan, édesanyja a medve mit érez, nem tud választ adni. Egyetlen állandó pont volt az anya kedvessége és az apa legkevésbé kedves volta. A háttérben a kistestvér sírása hallatszott.

Arra vonatkozóan, ha valamit megváltoztathatna, mi lenne, az, hogy repülőket vagy rakétákat rajzolna. Okát elmondani nem tudta.

1. Családrajz: 20 mp a reakció idő, 25 perc a rajz készítése

A harmadik rajzoló gyermek Kincső, aki 9 éves. Ő a családban a nagy testvér, így érdekes szempontként merülhet fel e nézőpont is. A család egy mezőn van, ahol beszélgetnek. A családrajz háttere nyári tájat ábrázol. Arra vonatkozóan, ki a legkedvesebb, a legkisebb testvért jelölte meg, aki cuki, míg a középső testvér a legkevésbé. (Itt tehát a középső testvér és nagy testvér közt jelenik meg konfliktus a rajzon.) Megfigyelhető hogy a fiúgyerek az apával, a lány az anyával azonosul (ugyanolyan pózban és ruházatban rajzolta meg őket), a 3. gyerek kicsit magányosan áll a rajzon.

2. Az elvarázsolt családrajz: 15 mp a reakció idő, 9 perc a rajz készítése

Tigris az apa az állatrajzon, mert erős mint a tigris, kutya az egyik testvér, mert hasonlítanak, de nem tudja elmondani miért. Hosszas gondolkodás után azt feleli, azért, mert barna és mert a füle olyan, mint az ő haja, a testvérke oroszlán, mert cuki, ő cica, mert az a kedvence, anya hattyú, mert az szép. Az édesanya a legkedvesebb, legkevésbé a tigris a kedves, aki az apa. A legkevésbé kedves a nagyobb testvér, aki mindig játszik, akkor is ha az anya szólólongatja, hogy ebédidő van. Önmagát tekinti legboldogabbnak, míg legkevésbé a nagyobb testvér.

3. Kinetikus rajz: 30 mp a reakció idő, 22 perc a rajz készítése

Apa és a fiútestvér tv-zik, anya palacsintát süt, ő a szobájában van, előtte tv-zett, anya a kertben locsolt. Apa és fiútestvér előtte pihentek. Meg kell említenem, hogy a fiúgyerek az apával, a lány az anyával azonosul (ugyanolyan pózban rajzolta meg őket). Anya készül tisztába tenni a kistestvért, ő maga naplót fog írni, apa a méhecskékhez, Balu, a nagyobbik kistestvér focizni készül. Egy dolgos, a kistestvért is ellátó anya és a nagyobb testvérral együtt pihenő apa képe rajzolódik ki. Mindenki tele van szeretettel, bár a sokat dolgozó, háztartást ellátó anya vár a pihenésre. Ő maga egy kiscicát szeretne, holott lehet, allergiás a cicaszőrre. Az édesapja a focimeccsre vágyik, míg Balu focizni szeret.

Anyának és neki a családra és a többieknek is úgy érzi, erre van szüksége. Arra vonatkozóan, hogy mit változtathatna a rajzon, az lenne, hogy Balu ne csak játsszon, hanem

mást is tegyen, pl. menjen a szobájában. Úgy gondolja, e képen apa a legkedvesebb, míg a testvér a legkevésbé kedves. A kistestvér a legboldogabb, mert még nem szobatiszta. Szerinte ez jó neki. Ebben felmerülhet a testvérféltékenység, bár önmagában ez nem tekinthető egyértelmű jelnek erre vonatkozóan.

4. Kinetikus állatrajz: 23 mp a reakció idő, 8 perc a rajz készítése

A kinetikus állatrajzon anya főz, apa beszélget a nagytestvérral, apa tigris, Balu kutya. Az anya hattyú. A rajzoló cica, mert azt szereti, apa erős és nagy tigris, Balu hasonlít a kutyákra és szereti is azokat. Elképzelhető, hogy a kutya-macska barátság és a vitatkozó szeretetelli testvéri viszony kerül ábrázolásra. Az egész család vágya, hogy örökké szeressék egymást. Harmóniáról árulkodik mind a rajz, mind az, amiket elmond. Azt mondja, azt változtatná, hogy ne legyen a testvérek közt veszekedés. A legkisebb testvér szerint a legkedvesebb, míg a legkevésbé kedves a nagytestvér, aki veszekszik vele és a legkevésbé boldog is egyben, mert gyakran elküldik a szülők őt.

3.4 A hipotézisek alakulása

Dolgozatom kezdetén a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

1. Milyen mértékben jellemző, hogy életkornak és érettségi szintnek megfelelően felkészítették a testvér érkezésére a gyereket/gyerekeket?
2. Mely – rajzvizsgálat alapján – tetten érhető jelekből következtethetünk arra, hogy kellően felkészítették a testvért a kisgyermek családba érkezésére?

Mely kérdésekre a következő hipotetikus feleleteket adtam:

1. Feltételezésem szerint a testvérféltékenység elsősorban a kistestvér rajzról történő lejegyzésében, esetleg elnagyolt ábrázolásában nyilvánul meg.
2. Feltételezésem, hogy a rajzokon megnyilvánul az anya iránt érzett harag a köztük lévő távolság megnövelésével.
3. Feltételezésem, hogy nagy korkülönbség (6-nál több év) esetén is megjelenik a rajzokon a testvérféltékenység.

Ezek teljesülése vizsgálati eredményeim függvényében következő módon alakult:

1. Az első hipotézis kapcsán leírtakhoz köthetően a 2. hipotézis teljesült, a kistestvér olykor elnagyoltan jelenik meg vagy le is felejtődik a rajzról. E hipotézis tehát megerősítést nyert.

2. Arra vonatkozóan nincs bizonyíték, vajon az anya szerepe változott-e. Minden esetben kiemelt helyen volt az anyafigura. Őt tekintették legszebbnek, legkedvesebbnek, legboldogabbnak. Minden esetben fontosnak ítélték őt, általában kecses állatfigura volt az állatcsaládrajzokon és jellemzően szórakoztató, házias a kinetikus jellegű rajzokon. Leginkább negatív szereplő inkább az apa volt, aki tv-zett, esetleg a munkájának él és abban megélt sikerei a fontosak számára, illetve az, hogy minél szebb házat építsen, ugyanakkor a „családi tűzhely” őrzése az anya privilégiuma.

3. Ide kötődően tehát felleltem olyan eredményt, mely arra mutat, hogy nagyobb korkülönbség esetén érzékelhető a testvérféltékenység. Ezt a rajzokról lejegyzett testvér bizonyítja a legerőteljesebben, amit kétszer is megejtett, ezáltal ez a hipotézis is megerősítést nyert.

4 Összegzés

A testvérféltékenység bár valamelyest megjelenik a családrajzokon, ám jellemzően – jelen minta esetén legalábbis erre utaló jelek voltak felfedezhetőek – elsődlegesen inkább az idősebb testvérről szemben adódnak konfliktusok. Ahol van kisebb és idősebb testvér is, ott a kistestvérről pozitívan nyilatkoznak, míg a nagyobb testvér kapcsán jelennek meg súrlódások.

Ez olyan esetben is megjelent, ahol csak egy nagyobb testvér van és ahol ő maga a nagytestvér. A kistestvért a legidősebb gyermek jobban kedveli, mint az idősebb, középső testvérét, akit veszekedősnek tekint. Szintén lényeges szempont lehet, hogy nukleáris vagy kiterjedt családról van-e szó, ám a minta igen alacsony elemszámú volt, ezért ennek igazolása kiterjedtebb vizsgálatot igényel. Amennyiben nukleáris család, úgy a konfliktusok is intenzívebben jelennek meg, hisz a nagyszülő (jelen esetben egyedülálló nagymama) ha nem is él a családdal, de egyfajta matriarchaként összefogja azt.

A 3. hipotézis beigazolódott, miszerint hiába a nagy korkülönbség, akkor is megmaradt a testvérek közötti féltékenység.

Az édesanya szerepe minden esetben kiemelkedő, általában ő a legkedvesebb, ugyanakkor az édesapa minden esetben mintha háttérbe szorulna és ezt a gyermekek is észlelik. A gyermekek rendszerint napos tájat ábrázoltak. Érdekes megjegyezni, hogy önmagukat mindig kiemelten ábrázolják, állatrajzok során is általában azt érezhetjük, szabadnak érzik magukat (sasmadár) vagy éppen olyan állatként ábrázolták önmagukat, amely a kedvencük (cica).

5. A kutatás lehetséges folytatása

Érdekes lehet olyan mintán folytatni a kutatást, ahol a középső testvér is bevonható a vizsgálatba. Hogyan éli meg e szerepét?

További érdekes szempont lehet a nagytestvér szerepe illetve, hogy aki a középső testvérral jön ki nehezebben, korábban, míg a középső volt a kicsi, akkor is nehezebben találta-e meg vele az összhangot, illetőleg idekapcsolódó lehet még az a kérdés, hogy a testvérek neme ezt befolyásolja-e?

Fontos lehet továbbá összevetni a kiterjedt – több generációs – és a nukleáris, esetleg egyszülős vagy mozaik családokban élő gyermekek családrajzait a következő szempontok mentén:

- a szülő szerepe
- a testvérek viszonya
- a nagyszülő szerepe
- a testvérféltékenység-és összetartás jellemzői az egyes családtípusokban.

Jelen vizsgálat megerősítése is megvalósítható lenne szülőkkel készített strukturált interjúval (mely a gyermekrajzok kapcsán lefolytatott, a gyermekkel zajló beszélgetések alapján kerülne összeállításra) továbbá a gyermeki minta elemszámának növelésével.

Érdemes lehet jelen mintával ugyanezen vizsgálatot későbbiekben (1 év múlva, majd újabb 1 év elteltével) megismételni és az eredményeket összevetni, hogy a tendencia látható legyen: hogyan alakul a kapcsolat az idősebb és fiatalabb testvérrel, szülőkkel, nagyszülővel.

Felhasznált irodalom

1. Adler, A. (1994): *Emberismeret*. Göncöl kiadó, Budapest
2. Adler, A. (1998): *Életismeret*. Kossuth Kiadó, Budapest
3. Bornstein, M. (1995): *Parenting infants*. In: Bornstein, M. (ed): *Handbook of Parenting*. Lawrence Erlbaum, New Jersey, (1) pp. 3-42
4. Damian, R. I. – Roberts, B. W (2015): *Settling the debate on birth order and personality*. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 112 (46) pp. 14119-14120
5. Dunn, J., & Kendrick, C. (1980). *The arrival of a sibling: Changes in patterns of interaction between mother and first-born child*. In: *Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines*, 21(2), pp. 119–132
6. Feuer, M. (1989): „Elrontott” családrajzok szerepe a gyermek-pszichodiagnosztikában. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*. 29. évf. 4. sz. 370-386. o.
7. Feuer, M. (2000): *A gyermekrajzok fejlődéslélektana*. Akadémiai Kiadó, Budapest
8. Feuer, M. (2005): *Facsalád-rajzok szerepe a gyermek-pszichodiagnosztikában I. rész*. In: *Gyógypedagógiai Szemle*. 33. évf. 3-4. sz. 161-172. o.
9. Gerő, Zs. (2003): *A gyermekrajzok esztétikuma és más írások*. Flaccus Kiadó, Budapest
10. Gerő, Zs. (2015): *Érzelem, fantázia, gondolkodás óvodáskorban*. Flaccus Kiadó, Budapest

11. Guarino, B. (2019): *Birth order may not shape personality after all*. In: Washington Post. URL: [Birth order may not shape personality after all - The Washington Post](#) Letöltés: 2023. 09. 06.
12. Haarnstra, F, Damen, M.L. – van Hoorn, M. (2011): *The U-Shaped Curve in the Low Countries: A Replication Study*. Visual Arts Research 37 (72), pp. 16-29
13. Hajduska, M. (2015). *Krízislélektan*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
14. Harrigan, S. (1992): *Places everyone*. Health, (7) 2
15. Hárdi, I. (2016): *A dinamikus rajzvizsgálat*. Flaccus Kiadó, Budapest
16. Hertwig, R. – Davis, J. N., & Sulloway, F. J. (2002). *Parental investment: How an equity motive can produce inequality*. Psychological Bulletin, 128(5), pp. 728–745.
17. Howarth, E. (1980) *Birth Order, Family Structure and Personality Variables*. Journal of Personality Assessment, 44. 3
18. Kárpáti, A. (2001): *Firkák, formák, figurák- A vizuális nyelv fejlődése a kisgyermekkortól a serdülőkorig*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest
19. Kárpáti, A. (2019): *A gyermekrajztól a fiatalok vizuális nyelvéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest
20. Lamb, M. E. (1978) *Development of Sibling Relationships in Infancy: A Short-Term Longitudinal Study*. In: Child Development. 49 (4) pp. 1189-1196
21. Lejarraga, T. – Frey, R. – Schnitzlein, D. – Hertwig, R. (2019): *No effect of birth order on adult risk taking*. In: Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 116(13), pp. 6019–6024.
22. Mérei, F. – V. Binét, Á. (2017) *Gyermeklélektan. 16. kiadás. Libri, Budapest*
23. Piaget, J. (1978): *Szimbólumképzés gyermekkorban*. Gondolat Kiadó, Budapest
24. Plomin, R., & Daniels, D. (1987). *Why are children in the same family so different from one another?* In: *Behavioral and Brain Sciences*, 10(1), pp. 1–16.
25. Plomin, R. – Asbury, K. – Dunn, J.(2001): *Why Are Children in the Same Family So Different? Nonshared Environment a Decade Later*. In: Canadian Journal of Psychiatry 46. pp. 225–233

26. Plomin, R. (2011): *Commentary: Why are children in the same family so different? Non-shared environment three decades later*. In: *International Journal of Epidemiology* 40. pp. 563–582
27. Ranschburg, J (2014): *Személyiségünk titkai – Hogy nálam különb legyen...* Saxum Kiadó Kft. Budapest
28. Rohrer, J. M. – Egloff, B. & Schmukle, S. C. (2015). *Examining the effects of birth order on personality*. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 112 (46), pp. 14224–14229.
29. Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. Pantheon Books.
30. Tihanyiné Vályi, Zs. (2013): *Amiről a gyermekrajzok beszélnek*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
31. Vajda, Zs. (2005): *Szülővé válás és gyermekvállalás*. In: Vajda, Zs. – Kósa, É. (2005) *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest 35-36.
32. Vajda, Zs. (2014): *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Saxum Kiadó, Budapest
33. Vass, Z. (2011): *A Képi kifejezéspszichológia alapkérdései – Szemlélet és módszer*. L' Harmattan Kiadó, Budapest
34. Vass, Z. (2013): *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai – Projekció, kifejezés, mintázatok*. Flaccus Kiadó, Budapest

